

УДК 316

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗИТКУ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

С.Ю. Жовніренко викладач НТУУ «КПІ»

У статті розглядаються історичні етапи та закономірності розвитку інституту соціальної роботи, взаємовідносини між соціальною роботою та державою. Показані об'єктивні передумови для об'єднання цими інститутами зусиль при вирішенні проблем суспільства, доводиться необхідність і пояснюється логічність виникнення поняття «Соціальна робота» як нової сфери професійної діяльності.

В статье рассматриваются исторические этапы и закономерности развития института социальной работы, взаимоотношения между социальной работой и государством. Показаны объективные предпосылки для объединения этими институтами усилий при решении проблем общества, доказываается необходимость и объясняется логичность возникновения понятия «Социальная работа» как новой сферы профессиональной деятельности.

Historical stages and patterns of the social work institute development, the relationship between social work and the state are analysed in the article.

Objective pre-conditions for the unification of efforts by these institutions at the decision of problems of society, necessity and logic of origin of the concept «Social work» as a new sphere of professional activity are shown.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник

Ключевые слова: социальная работа, социальный работник

Key words: social activity, social worker

Розвиток інституту соціальної роботи невіддільний від суспільної історії. Історико-етнографічні дослідження доводять, що перші паростки того, що сьогодні називають соціальною роботою, з'явилися ще в період общинно-родового ладу як інститут общинної взаємодопомоги, для якого вже тоді були характерні форми матеріальної та соціально-психологічної підтримки, що надавалися общиною своїм членам у важкі моменти їх життя. Безумовно, зміст допомоги, її розмір і процедури надання значно варіювалися залежно від часу і від культурних особливостей (цінностей, звичаїв, традицій

і т.п.). Проте у всіх випадках спостерігаються загальні риси. Надання допомоги завжди: а) регулювалося морально-етичними нормами, що діяли в общині; б) носило, сучасною мовою, адресний і цільовий характер, тобто незмінно пов'язувалося з конкретною людиною (людьми) і спрямовувалося на подолання конкретної складної ситуації, в яку вона потрапила; в) так або інакше знімало соціальну напругу і підтримувало зв'язки і відносини в середині общини, чим забезпечувало її цілісність.

Варто звернути особливу увагу на те, що інститут общинної взаємодопомоги споконвічно належить суспільству і є

внутрішньою формою природної підтримки ним існування і співіснування його членів. При цьому з перших днів інститут соціальної роботи має значні відмінності від інституту держави, хоча обидва породжуються суспільством на певних стадіях природно-історичного розвитку. Так, держава в першу чергу орієнтована на вираз загального інтересу і вже через нього на задоволення інтересу приватного (у частині відповідності його суспільному), тоді як інститут соціальної роботи, навпаки, направлений на створення сприятливих суспільних умов для реалізації приватних інтересів, завдяки чому підтримується цінність життєдіяльності в даному суспільстві для окремих людей і забезпечується інтерес суспільний.

Таким чином, будучи суспільними інститутами, держава і соціальна робота протилежні один одному за своєю суттю, що, проте, не заважає їм об'єднувати зусилля при вирішенні проблем суспільства. Прикладів тому в історії безліч. Особливо яскраві і показові з погляду взаємного використання цих двох інститутів випадки можна знайти в періоди, коли вся державна організація була орієнтована на інтереси правлячої меншини, які видавалися і насаджувалися як суспільні за допомогою силової дії на іншу частину суспільства. Проте будь-яке застосування сили має межу, за якою починається активна протидія суб'єктові, що її використовує, часто не вигідне останньому. Тому правлячі кола, разом з примусом і насильством, іноді зверталися до традиційних суспільних форм надання допомоги

простим людям в їх нелегкому житті. Сюди можна віднести використовувану у древніх слов'ян форму так званого столування, коли в певних ситуаціях (частіше на свята) на державні кошти для народу накривалися столи і як пожертви роздавалися певні суми грошей. Ця акція вирішувала завдання підняття авторитету державної влади в суспільстві і зовсім не переслідувала цілей надання допомоги конкретним людям в конкретних важких ситуаціях.

Цікавий з погляду взаємопроникнення зазначених інститутів і традиційно описуваний як важливий етап розвитку соціальної роботи процес формування системи пенсійного забезпечення, такий, що історично припав на розквіт абсолютизму державної влади, сконцентрованої в руках монарха. Проте, потрібно підкреслити, це була система державна і така, що забезпечує державних людей (військових і цивільних державних чиновників), від відданості яких безпосередньо залежало існування держави у формі абсолютної монархії. Як це не парадоксально звучить, саме тут слід шукати перші паростки соціальної держави ХХ ст, оскільки держава вперше виступає як етичний суб'єкт, що добровільно приймає на себе соціальні зобов'язання, які тепер носять цільовий і адресний характер. До ХІХ ст. держава гарантувала цивільним і військовим чиновникам матеріальні виплати, що забезпечили їм і їх сім'ям певний прожитковий мінімум (залежно від рангу) в старості, хворобі, а також після звільнення із служби за власним бажанням. Більш того, у ряді випадків держава надавала також пільги

при вступі і навчанні в учбових закладах дітей чиновників.

Проте помилкою було б вважати, що з того часу соціальна робота стає видом державної діяльності. Інститут соціальної роботи ніколи не був і не повинен бути тільки інститутом держави, хоча не можна заперечувати, що держава, особливо сучасна соціальна, всіяко до цього прагне. Напевно знайдуться охочі заперечити, тому постараємося максимально аргументувати свою точку зору.

Інститут соціальної роботи, є одним з соціальних інститутів громадянського суспільства, а значить, соціальній роботі властиві ті ж закономірності розвитку, що і громадянському суспільству. Звернувшись до практики даного виду діяльності, спробуємо у цьому переконатися.

Поняття «Соціальна робота» увійшло до вжитку в кінці XIX – на початку XX століття для позначення нової сфери професійної діяльності, що з'явилася внаслідок зміни деякими добродійними організаціями політики надання допомоги людям. Ці організації першими відійшли від принципу суб'єктивного розподілу потребуючих допомоги на «гідних» і «негідних», тобто на тих, кому слід допомагати, і тих, хто сам винен у своїй скруті. Як основну, причиною бідності стали розглядати об'єктивну соціально-економічну ситуацію у суспільстві, внаслідок чого отримали розвиток нові моделі надання допомоги.

Згідно нової точки зору благодійні організації прагнули максимально наблизити джерело надання допомоги до того,

хто її потребує, а саму її зробити найбільш адекватною потребам конкретної людини. З метою вирішення поставлених завдань почали залучати добровольців, які охоче несли допомогу «бідним» в міській трущобі і навіть селилися там, щоб краще зрозуміти ситуацію і надати посильне сприяння, яке перестало зводитися лише до матеріальної допомоги і включало морально-психологічну і соціальну підтримку. Не отримуючи матеріальної винагороди за свою працю, добровольці діяли за власною ініціативою, керуючись, в першу чергу, етичними принципами і гуманістичними ідеалами, основу яких складали уявлення про права людини.

Проте щирого серця відношення до справи виявилось недостатньо, практика надання допомоги громадянам що її потребують висвітила цілий ряд проблем, що вимагали як наукового осмислення, так і спеціальної підготовки до роботи з ними. В результаті почали проводитися наукові дослідження, а також робилися перші спроби наукового обґрунтування соціальної роботи як особливого виду діяльності [1]. Важливим кроком в цьому напрямі стала «Наукова соціальна робота» Мері Річмонд, в якій вона запропонувала широкий огляд схем оцінок, експертиз якості соціальної роботи, діагностики соціальних проблем, які доводиться вирішувати соціальному працівникові, що здійснює свою діяльність в благодійних організаціях. В той же час у ряді країн Заходу за ініціативою і на гроші благодійних організацій відкрилися спеціальні школи соціальної роботи, що зайнялися професійною підготовкою охочих

присвятити себе наданню допомоги тим, хто її потребує.

Поступово в західному суспільстві починає формуватися система некомерційних соціальних служб, що фінансуються коштами різних благодійних організацій. У числі важливих особливостей цієї системи можна назвати: 1) індивідуальний підхід до клієнта і його проблеми; 2) гуманітарний характер діяльності; 3) прагнення до комплексного підходу в наданні допомоги; 4) активне використання в роботі добровольців, які не тільки були безпосередніми виконавцями, але і нерідко виступали з ініціативою організації соціальних служб. Одночасно розвивалася і поширювалася система професійної підготовки соціальних працівників, формувалося професійне співтовариство, в якому велика увага приділялася підтримці гуманістичного і альтруїстичного духу в середовищі фахівців, а також, що відрізняло його від інших співтовариств, вираз активної громадянської позиції з проблем людини і суспільства.

Одними з перших соціальні працівники усвідомили залежність багатьох проблем клієнтів від об'єктивної соціально-економічної ситуації в суспільстві, а також обмеженість своїх можливостей впливу на неї. Все це послужило підставою для їх включення, спільно з низкою політичних партій, рухів і громадських організацій, у боротьбу за зміну існуючого державного устрою і проведення цілеспрямованої державної соціальної політики спочатку в галузі створення державної системи

соціального захисту населення, а згодом підвищення її ефективності.

Проте реальне державне визнання соціальна робота як самостійна професія і академічна дисципліна отримала лише після другої світової війни. На те були свої причини. Ідеї New Deal в Сполучених Штатах Америки 30-х років, держави загального благоденства (welfare state) в Західній Європі 40-х років стали виразом офіційного визнання прав кожної людини на деякий мінімум гідного існування, а держава узяла на себе функції гаранта реалізації цього права, проте незабаром з'ясувалося, що для втілення подібних ідей в життя хороших законів і відповідних матеріальних ресурсів недостатньо. Потрібна ще спеціальна система індивідуальної допомоги людям, які з тих або інших причин не вписуються в сучасне суспільство, виявляються «за бортом» соціального життя. Урядові циркуляри і державні асигнування на соціальні потреби повинні були знайти конкретного адресата, бути тонко підігнані під запити живих людей, а іноді істотно переглянуті в світлі потреб практики. У держави з'явилася потреба в покладанні цих функцій на якийсь професійний соціальний інститут, яким і став інститут соціальної роботи.

У наш час більшість соціальних працівників, як і лікарів, вчителів, психологів і представників інших гуманістичних професій, працюють в державних та інших офіційних установах. Але при всьому тому вони не є - і в цьому особливість даних груп - тільки виконавцями «наказу згори», бюрократами, єдина турбота яких зво-

диться до такої раціоналізації діяльності, щоб при мінімальних витратах отримати максимальну віддачу для себе особисто або для держави. Професіоналів відрізняють особлива етична позиція і володіння знаннями, спираючись на які, вони не тільки самостійно оцінюють ситуацію, але і вибирають варіант своєї подальшої поведінки. Особливо виразний зв'язок між операціональними і морально-етичними компонентами діяльності виступає в тих професіях, які прийнято називати гуманістичними (соціальна робота відноситься до їх числа). Вони засновані на науковій об'єктивності і часто ставлять завдання «інженерії», «проекування» людських відносин, але неодмінно з метою, що визначається інтересами клієнта.

Треба відзначити, що в основі професійної позиції соціальних працівників, з якої витікають специфічні підходи і методи роботи, що є повною протилежністю чисто бюрократичним або грубо утилітарним і егоїстичним рішенням, лежать дві концепції: по-перше, сама ідея професіоналізму; по-друге, уявлення про права людини.

Ідея «професіоналізму», задаючи модель і стандарт поведінки, істотно вплинула на організацію соціальної роботи на всіх рівнях суспільного життя від індивідуального до загальносоціального, вона зумовила ту ідейну єдність, яка характеризує професію як якесь «уявне співтовариство». Незважаючи на різноманітність сфер діяльності (різні категорії клієнтів, різні стилі роботи, різні теоретичні підходи), у соціальній роботі визначилася

загальна специфіка, яка дозволяє вважати її єдиною професією, а не просто переліком функцій та організацій.

Професіоналізм - ключове поняття у визначенні суті соціальної роботи. У сучасному значенні термін «професія» вказує на якийсь круг проблем, а також набір прийомів і принципів (зокрема етичних), за допомогою яких можна ці проблеми виявляти і вирішувати. Найважливішим чинником, що визначає професійну автономію фахівця і незалежність вираженої ним позиції, разом із знаннями, навиками, уміннями, виступає професійна етика. Саме у етичних принципах закладені основи ціннісної професійної позиції, окреслена межа припустимої з боку фахівця поведінки, задані способи спілкування з клієнтами, колегами, зовнішніми інстанціями. Разом з тим, в етиці знаходить своє віддзеркалення суть професії, найбільшою мірою виражається етична самосвідомість професійної групи, її психологія та ідеологія.

Показовими з цієї точки зору є міжнародні етичні стандарти, що прийняті й діють в області соціальної роботи[2]. Так, в преамбулі однойменного документа ми читаємо: «Соціальна робота виходить з гуманістичних, релігійних і демократичних ідеалів і філософських теорій і є універсальною можливістю задоволення людських потреб, що виникають в процесі взаємодії між особою і суспільством, а також розвитку потенціалу людини. Призначенням соціальних працівників є служіння в ім'я підвищення добробуту людини і його самореалізації, допомога в знаходженні

ресурсів для задоволення потреб і сподівань індивідів, груп, націй, в досягненні соціальної справедливості»[3].

Прийнявши на себе функції реалізації соціальної політики і фактично ставши агентами держави, соціальні працівники, проте, не перетворилися на слухняних виконавців державної волі, не стали в своїй діяльності нехтувати приватними інтересами конкретних людей в рамках реалізації абстрактного і загального інтересу держави. Більш того, в п.3.4.3 міжнародних етичних стандартів із цього приводу прямо вказано, що соціальний працівник зобов'язаний «нести максимальну відповідальність перед клієнтом, сприяючи бажаним змінам в соціальній політиці і практиці через відповідне агентство або організацію. Якщо бажані результати через ці канали не досягаються, ініціювати звернення у вищі інстанції і до широкої громадськості, зацікавленої у вирішенні цієї проблеми» [4]. Тобто, іншими словами, соціальний працівник є не тільки агентом реалізації соціальної політики держави, але і суб'єктом її активної зміни відповідно до потреб і інтересів конкретних людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб./ І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Марченко та ін.; За заг. ред.: І.Д.Зверєвої, Г.М.Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
2. Этика социальной работы: принципы и стандарты (принято на общем собрании МФСР)// Российский журнал социальной работы. 1995. №2.
3. Там же. С. 124.
4. Этика социальной работы: принципы и стандарты (принято на общем собрании МФСР)// Российский журнал социальной работы. 1995. №2. С. 125.